

Garai Imre

A középiskolai tanárképzés intézményeit érintő változások a fővárosban az első világháborúban és az azt követő időszakban¹

Az oktatásügy különösen fontos szerepet játszik a modern társadalmak életében. A modern magyar oktatásügy kulcsintézményeinek megteremtése az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának időszakához köthető.² A későbbi politikai rendszerek mindegyike megpróbálta az oktatásügy egyes részeit vagy annak egészét átfogó jelleggel szabályozni, hogy saját fennállását és hosszútávú működését biztosítani tudja. E szabályozások alkalmával gyakran módosították ezen intézmények működési rendjét vagy képzési céljait, hogy megfeleljenek az új ideológiai, politikai környezet elvárásainak.³ Az első világháború és az azt követő turbulens időszakban figyelemre méltó változások, illetve visszarendeződési folyamatok zajlottak le a tanárképzésben, amelyek bizonyos intézményi, szerkezeti elemeket tekintve viszonyítási pontként szolgáltak későbbi időszakok döntéshozói számára is. Ezek a folyamatok forrásul szolgálnak arra vonatkozóan is, hogy a reformok megvalósítása révén hogyan kívánták formálni a nemzeti identitást a különböző politikai rendszerek.

Jelen tanulmányban a fővárosi egyetemen, illetve az amellet működő tanárképzési intézményrendszer átalakulási folyamatait, illetve a rendszert ért kihívásokat vizsgálom az 1914–1924 közötti időszakban. A vizsgálat folyamán megkülönböztetett figyelem hárul a Báró Eötvös József Collegiumra, amelynek létrehozásától remélte a korabeli oktatáspolitikai elit a tanárképzés problémáinak megoldását.⁴ Ez a várakozás azonban csak részlegesen teljesült, hiszen az internátus 1910–1911-es 100 főre történő kibővítése után is legfeljebb 25 végzett tanárt bocsátott a közoktatás rendelkezésére évente.

Az elméleti alapvetések ismertetése mellett munkám hátralevő részében röviden áttekintem a tanárképzés intézményrendszerének kialakulását és a tanárképző internátus helyét ezen intézményrendszerben, valamint azt, hogy az 1924-es évvel bezárólag a különböző természetű kihívásokra milyen válaszokat adtak az intézményrendszer egyes szereplői, s a közöttük levő viszony, illetve a felettes szerveikkel (VKM, Közoktatásügyi Népbiztosság) való kapcsolatok milyen módon változtak meg. Az 1924-es időhatár kijelölését indokolja, hogy az 1924: XXVII. törvény elfogadásával az első világháború utáni reformelképzelések ekkor jutottak nyugvópontra. A vizsgálat egyúttal arra is választ adhat, hogy milyen okok-

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-4 kódszámú *Új Nemzeti Kiválóság Programjának* támogatásával készült. A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Neveléstudományi Intézetének egyetemi adjunktusa, a Történeti, Elméleti, Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport tagja.

² NÉMETH 2005. 104–105.

³ LADÁNYI 2008. 45–52.; NAGY 1992. 24–27.

⁴ Ez a várakozás az intézmény létrehozását célzó tanácskozásokon is jól kirajzolódott. Lásd Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár (továbbiakban MDKL) 88. doboz, 185/1. dosszié 28.258/1895. IV. ü. o. A VKM-ben 1895. május 23-án tartott értekezlet jegyzőkönyve a felállítandó tanárképző internátussal kapcsolatosan. Budapest, 1895. május 23.

ból szenteltek kiemelt figyelmet a 20–21. századi politikai rendszerek a Gellért-hegy déli oldalán működő internátusnak.⁵

A vizsgálat elméleti keretei

Munkám egy kvalitatív típusú vizsgálat, amelyben a levéltári források hermeneutikai dokumentumelemzését, illetve a szekunder irodalom tartalomelemzését követő szintézis⁶ során a szakértelmiségi csoportok kialakulását és fejlődését leíró professzionalizáció-elméletet, illetve Maurice Halbwachs és Pierre Nora által vizsgált emlékezet, nemzeti hagyomány, valamint emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) fogalmait használom fel a forrásokból nyert információk interpretációjához.⁷

A szakértelmiségi csoportok kialakulását nevezte az egyik legfontosabb társadalmi változásnak Talcott Parsons a modernizáció folyamatában.⁸ A professzionalizációs kutatás angolszász, strukturalista irányvonalát⁹ annak ideáltipikus jegyei miatt többen kritizálták, s ennek nyomán jött létre a professzionalizáció-kutatás kritikai, hatalomorientációs irányvonala. Ennek az irányvonalnak a létrejöttét Harald Perkin munkássága inspirálta, aki megállapította, hogy az angolszász országok esetében is illúzió volna azt gondolni, hogy a szakértelmiségi csoportok és a piac kapcsolatát ne érintette volna valamilyen módon az államhatalom.¹⁰ Ez a kritikai megközelítés Hans A. Hesse „*Berufskonstruktion*” fogalmát felhasználva azt vizsgálja, hogy a kontinentális Európában a foglalkozások hogyan jöttek létre.¹¹

A modern foglalkozások megszervezésének tipikus módja a közép-kelet-európai térségben az állam szabályzó, bürokratikus hatalmának felhasználásával történt.¹² A szakértelmiségi csoportok az államhatalom segítségével létrehozták saját képzési útvonalukat, szabályozták a képesítés megszerzéséhez szükséges feltételeket, illetve kizárták a nem „beavatott személyeket”.¹³ Képesítésüknek, ideológiai és társadalmi funkciójuknak köszönhetően állami tisztviselőként helyi szinten autonómiát élveztek az egyház, illetve a helyi előjárók befolyásával szemben.¹⁴ E megközelítést a hazai kutatók közül is többen alkalmazták munkáikban a középiskolai tanárság mint szakértői elitcsoport létrejöttének leírásához.¹⁵

5 GARAI 2016. 359–360.; GARAI [é. n.]; LADÁNYI 2008. 110.

6 KÉRI 2001. 69–73.; SZABOLCS 2011. 87–90.

7 ROMSICS 2011. 234–235.

8 McCLELLAND 1991. 12.; RUANE 1994. 5–6.

9 FRIEDSON 1984; LARSON 1977. Bár mindketten kritizálták Parsons megállapításait a szakértelmiségi csoportok létrejöttével és működésével kapcsolatban, de megállapításaik nyomán mégis közelebb állnak a strukturalista irányvonalhoz. Lásd McCLELLAND 1991. 14.

10 RUANE 1994. 7.

11 McCLELLAND 1991. 13.

12 LUNDGREEN 1999. 22–23.

13 Martin Heidenreich ezt a folyamatot a porosz középiskolai tanárság létrejöttét elemezve egyenesen „*Schliessungsprozess*”-nek, azaz lezárásnak nevezi, hiszen az állam kijelölte azokat a feltételeket, amelyek mentén a szakmát gyakorolhatták az újonnan belépők, majd a képzési útvonalat elismerte, és időről-időre a piaci kereslet módosulásának függvényében újraszabályozta. HEIDENREICH 1999. 42–43.

14 JEISMANN 1999. 67–68.

15 KELLER 2010; KÖVÉR 2006; NÉMETH 2005a, 2005b, 2012; PUKÁNSZKY 2013.

A professzionalizációs kutatások mellett felhasználom Maurice Halbwachs, illetve Pierre Nora megállapításait az emlékezetéről, illetve annak folyamatáról, történelemmé formálásáról.¹⁶ Halbwachs elkülönítette az egyéni, társadalmi osztályok emlékezetét, illetve a közös nemzeti hagyományt, Nora részben erre reflektálva alkotta meg az emlékezeti helyek (*lieux de mémoire*) fogalmát.¹⁷ Az emlékezeti helyek a kollektív nemzeti identitás részei, s ilyen módon nagyon különböző formában ölthetnek testet (ünnepek, emlékművek, önéletírások). Közös elem bennük, hogy a nemzeti történeti kánon részévé válva járulnak hozzá a történeti múlt és a jelen közötti kapcsolat intézményesítéséhez, a nemzeti identitás kialakításához és fenntartásához.¹⁸

Ezeket az emlékezeti helyeket a természetes emlékezeti formák átalakulása, eltűnése hozza létre. E kitüntetett helyek segítségével párbeszédet lehet fenntartani az emlékezés révén a történeti múlt és a jelen között.¹⁹ Az emlékezés ugyanakkor legitimációs eszközként is szolgálhat különböző politikai rendszerek számára ahhoz, hogy a nemzeti identitást újraalkossák, vagy saját ideológiájuk szempontjából írják felül a korábban kialakult történeti emlékezet egy-egy elemét.²⁰ Ezek a fogalmak segíthetnek feltárni azt, hogy a vizsgált időszak különböző politikai rendszerei miért szenteltek különös figyelmet a tanárképzés átalakításakor az Eötvös Collegiumnak, s az intézet történelmi emlékhellyé válása²¹ milyen „emlékezeti rétegeket” foglal magában.

A tanárképzés intézményrendszere

A középiskolai tanárság szakértelmiségi csoporttá válásának folyamatát az 1849-ben kibocsátott *Organisationsentwurf* gyorsította fel a középfokú oktatás alapintézményeinek létrehozásával, illetve a rendelet nyomán megvalósuló egyetemi reformokkal.²² Az 1860-as évek politikai enyhülésének légkörében lehetővé vált a tanárképzés megszervezése hazánkban is, ennek eredményeként szervezték meg Pesten a gimnáziumi, illetve a reáliskolai tanárvizsgáló bizottságot 1862-ben, amelyek 1875-ben egyesültek Sztoczek József²³ egykori reáltanári vizsgálóbizottsági elnök vezetése alatt Országos Középtanodai Vizsgálóbizottság néven.²⁴

A tanárvizsgáló bizottság, illetve a pesti tudományegyetem bölcsészeti kara mellett működött az 1870-ben létrehozott Középtanodai Tanárképezde,²⁵ amelynek létrehozá-

¹⁶ NORA 2009. 14–15.

¹⁷ ROMSICS 2011. 234–235.

¹⁸ NORA 2009. 22–23.; BARTHA 2009. 129–130.

¹⁹ NORA 2009. 19.

²⁰ WHITE 2006. 881.

²¹ Lásd 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet a történelmi emlékhelyekről. Az említett internátus az 1. sz. melléklet 12. elemeként található meg.

²² NÉMETH 2005a. 104.; GARAI – NÉMETH 2018. 223.

²³ Sztoczek József az 1870-es évek második felétől Sztoczek Józsefként használta nevét. Az egységesség kedvéért jelen tanulmányban a „Sztoczek” névalakot használom.

²⁴ MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) Tv. 274/1876. Sztoczek József, az Országos Középtanodai Vizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-hez a vizsgálati díjak kifizetése ügyében. Budapest, 1876. április 6.

²⁵ ELTE EL 15/b 1. doboz, 1. dosszié 22744/1870. A VKM fizetési rendelete a Középtanodai Tanárképezde tanárai részére. Buda, 1870. október 21.

sát Eötvös József szorgalmazta.²⁶ Az intézet négy szakosztállyal kezdte meg működését a korai időszakban,²⁷ ehhez csatolták 1872-ben a pedagógiai szakosztályt. Ennek szervezeti szabályzatát Kármán Mór dolgozta ki, amelyet jóváhagyott, illetve kiegészített a tanárképző intézet vezetése, valamint a pesti egyetem bölcsészeti kari tanácsa is. A pedagógiai szakosztályhoz rendelték a gyakorló gimnáziumot is, amely azonban idővel a mindenkori tanárképző intézeti igazgató hatáskörébe került.²⁸ A tanárképző intézet célja lényegében az egyetemi tanulmányok, illetve a középiskolai tanári pályára történő felkészülés rendszerezettebbé tétele volt. Ennek érdekében előírták a rendes és rendkívüli tagok számára is heti 15 egyetemi óra hallgatása mellett a szakosztályokban történő tanulmányokat, illetve házi dolgozatok készítését is.²⁹ A rendes tagságra egy évi egyetemi tanulmányokat követően lehetett jelentkezni felvételi eljárás keretében. Időtartama két évig volt fenntartható, amelyet a tanulmányi kötelezettségek teljesítése esetén kiegészített évi 400 forint ösztöndíj.³⁰ Ugyanakkor rendkívüli tagságra kötelezték azokat a bölcsészkar hallgatókat, akik a VKM 28970/1870-es 1870. december 24-i rendelete nyomán 300 forintnyi javadalomban részesültek, emellett pedig egy félévi egyetemi tanulmányokat követően egy tanárképző intézeti szaktanár ajánlásával is lehetett rendkívüli tagságot nyerni. Tanulmányi kötelezettségeik kevésbé voltak szigorúak, mint a rendes tagoké.³¹ A pedagógiai szakosztály tagsága csupán egy évig volt fenntartható, amely időszak arra szolgált, hogy a jelölt a gyakorló gimnáziumban megszerezze a tanításhoz szükséges gyakorlati készségeket.³² A tanárképző intézetben lényegében a német egyetemek mintájára kialakított szemináriumi keretek között hallgattak kiegészítő szakismereteket a hallgatók azzal a fontos különbséggel, hogy e szemináriumokat egységes igazgatás alá helyezték a tanárképzést érintő kihívások hatékonyabb kezelésére.³³

A középiskolai tanárképzés megreformálására tett javaslatot 1878-ban a budapesti tudományegyetem bölcsészeti kara, amelynek lényegi eleme volt a tanulmányi idő meghosszabbítása, illetve a tanárvizsgálati szabályzat által felsorolt tárgyakból egyetemi szemináriumok létrehozása.³⁴ Az 1880-as évek második felében ezek a reformok nagyobb részt megvalósultak, ám a tanárképzés szempontjait a bölcsészeti kari kurzusok kevésbé tartották szem előtt. Ennek következtében a tanárképzésben játszott szerepük már a kortársak szemében is megkérdőjeleződött, noha az állami költségvetésben ezek a szemináriumok a tanárképző intézmények cím alá voltak rendelve.³⁵

Az 1883: XXX. törvény³⁶ nem tisztázta egyértelműen a tanárképzésben kialakult intézmények szerepét. A jogszabály 64.§-a alapján megalkotott 50.098/1888. IV. ü. o. VKM

²⁶ BARTAL 1873. 4.

²⁷ Ó-classicai nyelvészeti és irodalmi, történelem-földrajzi, mennyiség- és természettani, természetrajzi. *Tanárképző Intézet Szabályzata 1872.* 2. § közli: BARTAL 1873. 5–33.

²⁸ KISS 1987. 11–15.; LADÁNYI 2008. 13–14.

²⁹ *Tanárképző Intézet Szabályzata 1872.* 21. § közli: BARTAL 1873. 5–33.

³⁰ *Tanárképző Intézet Szabályzata 1872.* 19. § közli: BARTAL 1873. 5–33.

³¹ *Tanárképző Intézet Szabályzata 1872.* 15. § közli: BARTAL 1873. 5–33.

³² *Tanárképző Intézet Szabályzata 1872.* 27. § közli: BARTAL 1873. 5–33.

³³ BARTAL 1873. 4–5.

³⁴ *A Magyar Királyi Egyetem Bölcsészeti Karának felterjesztése a Középiskolai Tanárképzés tárgyában,* 1878. 24–27. Közli: KÁRMÁN 1895. 20–30.; Lásd LADÁNYI 2008. 22.

³⁵ BEÖTHY 1894. 4.

³⁶ 1883: XXX. tc. *A középiskolákról és azok tanárainak képzéséről.*

rendelet nyomán a tanárvizsgálat továbbra is három fokozatból állt (alap-, szakvizsgálat, illetve pedagógiai vizsgálat),³⁷ ám a tanárképzésben ekkorra létrejött kettős intézményrendszer tekintetében nem adott egyértelmű iránymutatást. A rendelet megalkotásául szóló jogforrás, az 1883: XXX. törvény is csupán egy helyen említette a tanárvizsgálatra előkészítő tanárképző intézetet.³⁸ A tanárképzés intézményrendszerének átlátása a kortársak számára sem bizonyult egyszerű feladatnak, hiszen Kármán Mór tanárképzésről írott munkájának előszavában is a rendszer bonyolultságáról panaszkodott Beöthy Zsolt kiadványát idézve.³⁹

A tanárképzés ügye az 1890-es évek közepére vált válságossá, a középiskolák súlyos tanárhiánya miatt. Az 1890: XXX. törvény⁴⁰ nyomán létrejövő, görögptóló tárgyakat tanuló osztályok, illetve az 1894: XXVII. törvény nyomán a harmincéves szolgálati viszonyt követő nyugállományba vonulás lehetősége tovább fokozta a képzett tanárok hiányát.⁴¹ Eötvös Loránd 1894–1895-ös kultuszminisztersége alatt döntötte el, hogy – felelevenítve Trefort Ágostonnal közös tervét, valamint az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1885-ös javaslatát – a párizsi École Normale Supérieure mintájára tanárképző internátust hoz létre.⁴² Hivatali utóda, Wlassics Gyula pártolta az elképzelést, amelynek köszönhetően 1895. szeptember 21-én a Kerkápoly-palota Csillag utcai épületében megnyíltak Eötvös curatorsága⁴³ és Bartoniek Géza igazgatósága alatt az intézet kapui.⁴⁴

A Collegium létrehozásához Ferenc József jóváhagyását is sikerült elnyerni, aki az alapítást 1895. október 5-én Ischlben kelt legfelsőbb elhatározásával tudomásul vette.⁴⁵ Ezzel az aktussal az államfő elismerte és szimbolikus hozzájárulását adta az intézet képzési koncepciójának megvalósításához. A Collegium tehát a dualista éra legfelsőbb politikai köreinek jóváhagyásával kezdte meg működését. Alighanem ez a kitüntetettség is hozzájárult ahhoz, hogy a politikai rendszerváltások alkalmával az internátus számíthatott az új politikai kurzus oktatásügyi szakértőinek érdeklődésére is.

Bár kísérleti jellegű intézetként kezdte meg működését az internátus, a tanárképző intézeti „Utasítás” követelményeit⁴⁶ a kezdetektől minimumként tűzte ki a tanári kar a hallgatók elé. A munka kiscsoportos szemináriumokban folyt a bentlakók és a bejárók

37 MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 28347/1907. IV. ü. o. A középiskolai tanárvizsgálati szabályzat módosítása tárgyában tett állásfoglalás a VKM IV. ügyosztálya részéről. Budapest, 1907. szeptember 16.

38 1883: XXX. tc. 26. §.; OROSZ [é. n.]. 2. Ezúton is köszönöm Rébay Magdolnának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a kéziratot. LADÁNYI 2008. 28–29.; NÉMETH 2012. 46.

39 KÁRMÁN 1895. II.

40 1890: XXX. tc. A középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883: XXX. törvénycikk módosítása tárgyában.

41 MDKL 88. doboz, 185/4. dosszié 25874/1898. A VKM V. ügyosztályának véleményezése az Eötvös Collegium tervszerű fejlesztéséről. Budapest, 1898. május 18.; Lásd GARAI 2016. 44–45.

42 GARAI 2016. 44.; LADÁNYI 2008. 28.

43 A curator az internátus igazgatósága, illetve a VKM mint felettes szerv közötti kapcsolattartó volt. A Collegium legfőbb vezetője, aki jogosult volt felterjesztést tenni a VKM-hez bármilyen, az intézetet érintő kérdésben, illetve a közvélemény előtt képviselte a Collegium egészét. Lásd MDKL 50. doboz, 95/a. dosszié A Báro Eötvös József Collegium szervezeti szabályzata. Házi tanulmányi és könyvtári rendje. (1895) 2. §.

44 MDKL 88. doboz, 185/1. dosszié 9/1895. Eötvös Loránd curator felterjesztése a VKM-miniszterhez a Collegium megnyitása ügyében. Budapest, 1895. szeptember 17.

45 KÓSA 1995. 170–172.

46 A tanárképzőintézeti *Utasítás* tartalmazta, hogy az egyes szaktárgyak szakvizsgálati követelményei milyen tudástartalmakat fednek le, és ezeket mely tanárképző intézeti kurzusok keretei között szerezhetik meg a hallgatók.

részére, amelyet kiegészített a szabadpolcos könyvtár használata.⁴⁷ Emellett a növendékek elmélyült munkavégzését megkönnyítette előbb a francia, 1912-től a német anyanyelvi lektorok jelenléte, akik a collegisták köznapi érintkezéseiben is részt vettek. Emellett a Collegium válogatott tagjai számára teljes ellátást nyújtott már működésének első időszakában is, így megállapítható, hogy az intézet exkluzív képzést nyújtott a korabeli egyetemi tanárjelöltek képzési, művelődési lehetőségeihez viszonyítva.⁴⁸

A kísérleti jellegű intézménytől az oktatáspolitikai elit a „tudós tanárok” képzési koncepciójának beteljesítését várta. Ezt jelzik Eötvös Loránd 1899-es reformjai is, amelyeket a budapesti Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet elnökeként hajtott végre.⁴⁹ Az új szabályzat amellett, hogy jelentősen átalakította a tanárképző intézet belső működési rendjét,⁵⁰ rendszerezte a fővárosi egyetem tanárképzési intézményeit is. Eötvös szándékai szerint a tanárképzés intézményeiül a tanárképző intézet tanárjelöltek számára megállapított képzési programjai, az Eötvös Collegium, valamint a gyakorló gimnázium szolgáltak.⁵¹ Intézkedései alapvetően meghatározták a tanárképzés intézményrendszerének fejlődését a következő évtizedekben.

A tanárképzés intézményei az első világháború időszakában

Az első világháború kitörése igen különböző helyzetben találta a tanárképzés intézményrendszerének egyes szereplőit. A tanárvizsgáló bizottság ekkor már több évtizede próbálta a minisztériumot meggyőzni arról, hogy elkerülhetetlenné vált irodai átalányának felemelése, illetve a tanárvizsgálati díjak, valamint a tanárvizsgálatban résztvevő bizottsági tagok honoráriumának magasabb dotációja. Utóbbiakat az 27612/1878. IV. ü. o. VKM-miniszteri rendelet szabályozta, amelyben egy kulcs alapján határozták meg a zárthelyi dolgozatok, illetve a házi dolgozatok elbírálását, továbbá az államvizsgálati folyamatban való szóbeli vizsgáztatás díjazását.⁵² 1890-ben ugyan a minisztérium megváltoztatta az alap-, szak-, illetve pedagógiai vizsgálat díjait, de a rendelet nem érintette a tanárok honoráriumát.⁵³ A tanárvizsgáló bizottság 1906-ban,⁵⁴ 1912-ben⁵⁵ és 1913-ban⁵⁶ is próbál-

47 MDKL 50. doboz, 95/4. dosszié 92/1925. Bartoniek Géza javaslata az 1924: XXVII. tc. 4. § (2) korlátozására vonatkozóan. Budapest, 1925. augusztus 19.

48 GARAI 2016. 78.

49 ELTE EL 15/b 1. doboz, 7. dosszié Tk. 51/1899. Eötvös Loránd levele Wlassics Gyula VKM-miniszter részére a tanárképző intézet új szervezeti szabályzatának engedélyeztetése ügyében. Budapest, 1899. szeptember 30.

50 *Szervezeti Szabályzat 1899.* 3–8. §

51 *Szervezeti Szabályzat 1899.* 2. §

52 MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 279/1906. Beöthy Zsolt, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság tervezetének véleményezése tárgyában. Budapest, 1906. december 17.

53 A 44565/1890. IV. ü. o. rendelet az alapvizsgálat vizsgálati díját változatlanul hagyta 10 forintban, a szakvizsgálatét 10 forintról 20 forintra, a pedagógiai vizsgálat díját pedig 5 forintról 10 forintra emelte. MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) A VKM-miniszter 44565/1890. IV. ü. o. rendelete a vizsgálati díjakról. Budapest, 1890. október 28.

54 MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) Tv. 279/1906. Beöthy Zsolt, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság tervezetének véleményezése tárgyában. Budapest, 1906. december 17.

55 MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) Tv. 921/1912. Beöthy Zsolt, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1912 márciusa.

56 MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 309/1913. Beöthy Zsolt, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgálati díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1913. november 20.

kozott a tanárvizsgálati díjak felemelését kérni a VKM-től. A minisztérium számvevősége mérlegelte a kérést, így 1912-ben kidolgozott egy javaslatot, amely valamelyest emelte volna mind a tanárvizsgálati díjakat, mind pedig a vizsgáztató tanárok honoráriumát, ám az ügymenet alighanem a háború kitörése miatt elakadt, így rendelet nem született a javaslatból.⁵⁷ A kérés elintézése 1917-ben vett újabb lendületet, amikor a kolozsvári⁵⁸ és a debreceni⁵⁹ társbizottságok is az orvosi, jogi, műegyetemi társprofessziók szigorlati, illetve képesítő vizsgadíjaira való hivatkozással kérték ismét a vizsgálati díjak felemelését. A kérés a minisztertanács 1918. február 14-i döntése nyomán rendeződött ideiglenesen, amelynek következtében a tanárok addigi honoráriumát és a vizsgadíjakat is duplájára emelték.⁶⁰ A harcok megszűnését követő infláció eredményeként azonban 1918 után a bizottságoknak ismét kérvényezni kellett a díjak felemelését.

A tanári professzió alacsony megbecsültsége nem csupán a vizsgálati díjak vagy a vizsgáztató tanárok csekély díjazásában érhető tetten, hanem az irodai átalány felemeléséhez kapcsolódó kérésekben is, amelyek lényegében egyidősek a tanárvizsgáló bizottság megalakulásával.⁶¹ A vizsgáló bizottság számára 1872-ben rendszeresítették az esetről esetre történő költségmegtérítés mellett évi 100 forint honoráriumot, amelynek egyszerre kellett volna fedeznie az elnök díjazását, illetve a felmerülő adminisztrációs költségek fedezését.⁶² Ez az összeg lényegében már a korszakban sem volt elegendő a költségek fedezésére,⁶³ így a minisztérium a bizottság vezetésének kérésére időnként kiegészítette a költségvetést. Az 1890-es évekre olyannyira kevésnek bizonyult a 100 forintos összeg, hogy a kultusztárca engedélyezte a tanári vizsgálatok részeredményeiről tudósító „Értesítők”-ért – tanárjelöltenként – 1–1 forint szedését. A befolyt összeget ugyancsak lehetett a működési költségek fedezésére fordítani.⁶⁴ A 20. század elejére a hallgatók számának emelkedésével az adminisztrációs költségek is jelentősen megemelkedtek, így további költségvetési támogatásra lett volna szüksége a testületnek. Hofer Károly, a tanárvizsgáló bizottság alelnökének további költségvetési forrást kérvényező levele tette világgossá a minisztérium számára, hogy a bizottság működését csupán az tette lehetővé, hogy egyetemi vezetők voltak a bizottság elnökei, akik saját adminisztratív személyzetüket is felhasználták a bizottság ügyeinek intézésében, illetve a tanárképző intézet vezetésében való személyi átfedés ugyancsak lehetővé tette a tanárképző intézet magasabb adminisztrációs költségvetésének felhasználását

⁵⁷ MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 42041/1912. IV. ü. o. március 24. A Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének véleményes jelentése a vizsgálat díjak rendezése tárgyában a kolozsvári tanárvizsgáló bizottság 61271/1911. sz. előterjesztésére. Budapest, 1912. március 24.

⁵⁸ MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 178/1917. sz. Csengeri János, a Kolozsvári Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Kolozsvár, 1917. április 30.

⁵⁹ MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) 48/1917. sz. Láng Nándor, a Debreceni Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Debrecen, 1917. június 5.

⁶⁰ MNL OL K 636 197. doboz, 30. tétel (1925) Előterjesztés a minisztertanács számára a tanárvizsgálati díjak felemelése tárgyában. Tóth Lajos államtitkár. Budapest, 1918. február 5.

⁶¹ Lásd MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) Tv. 57/1868. Sztoczek József műegyetemi igazgató, a reáltanári vizsgáló bizottmány elnökének levele a VKM-miniszterhez. Buda, 1868. augusztus 4.

⁶² MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) A VKM 8106/1872. III. ü. o. március 3. rendelete a reáltanodai tanárvizsgáló bizottság évi 100 forintos jutalomdíjáról.

⁶³ MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) Tv. 415/1875. Sztoczek József, a Reáltanodai Vizsgáló Bizottmány elnökének felterjesztése a VKM-miniszterhez. Budapest, 1875. március 20.

⁶⁴ MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) A VKM 53.491/1890. III. ü. o. november 22. rendelete a tanárvizsgálati Értesítőkért szedett díjak tárgyában. Budapest, 1890. november 22.

a bizottsági feladatok ellátására. Emellett az Országos Közoktatási Tanáccsal közös helyiségekben történő elhelyezés 1887–1906 között szintén segítette a fűtési és villanyköltségekkel való takarékoskodást.⁶⁵ Az első világháború időszakára az alulfinanszírozottság változatlan maradt. 1906 után ugyan a tanárvizsgáló bizottság és a tanárképző intézet közös irodahelyiségekbe kerültek, de a két szervezet vezetése elvált egymástól, így csupán az adminisztratív munkaerő megosztásával tudtak helyzetükön valamelyest könnyíteni.⁶⁶

A Budapesti Országos Középiskolai Tanárképző Intézetnek 1918-ig kevésbé kellett finánciális természetű kihívásokkal szembenéznie, legalábbis a minisztériumi felterjesztésekben, illetve éves jelentésekben az intézet igazgatója, Petz Gedeon anyagi problémákról nem tett említést. A bölcsészeti karhoz hasonlóan azonban a tanárképző működését is érintette, hogy a hallgatóik jelentős része katonai frontszolgálatot teljesített. Ez a hallgatók egyéni tanulmányi előmenetelét jelentősen lelassította. A hadviselt hallgatók nagy számban történő szabadsgolása pedig nehezzé tette a tanulmányok gyors és tömeges igényű pótlását. A hallgatók mellett az intézet egyik tanára, az egykori Eötvös-collegista, 1912 óta műegyetemi oktató Zemplén Győző is katonai szolgálatát teljesítette, aki fizikai stúdiumokat adott elő a tanárképzőben.⁶⁷ Féléves jelentéseiben az igazgató több alkalommal kiemelte személyét, mint akinek működését nélkülözni kénytelen.⁶⁸ Zemplén azonban többé nem térhetett vissza, hiszen 1916. június 29-én az olasz fronton hősi halált halt.⁶⁹ Erdély 1916. augusztus 27-i román megtámadása ugyancsak hatással volt a tanári kar összetételére, mivel Netoliczka Oszkár, a brassói evangélikus főgimnázium igazgatója menekültként német nyelvi stúdiumokat tartott a tanárjelöltek részére az intézetben.⁷⁰

A Báró Eötvös József Collegium különleges pozíciója a tanárképzésben, illetve az állami kultúrpolitikában tovább erősödött a háborút megelőző években. Az internátus működésének korai időszakában Eötvös Loránd előterjesztést tett a kultuszárca részére a Collegium tervszerű bővítésére. Az előterjesztés szerint az intézet létszámát hosszú távon 100 főre kellett volna emelni, hogy évente 25, magasan képzett középiskolai tanár kezdhesse meg a munkáját a közoktatásban. A létszámemelés előfeltétele volt egy a Gellért-hegy déli oldalán építendő új épület, a tanári kar létszámának kiegészítése évente négy végzett növendékkel (seniorok), illetve a francia, német idegen nyelvi lektorok számának felemelése. A francia lektorok közül az egyiknek történeti végzettséggel kellett rendelkeznie, mivel a nyelvtanítás mellett feladata lett volna a francia és magyar politikai körök egymás

65 MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) Tv. 293/1901. Hofer Károly, a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1901. december 27.

66 MNL OL K 636 198. doboz, 30. tétel (1925) Tv. 1421/1914. Beöthy Zsolt elnök levele a VKM-miniszterhez a tanárvizsgáló bizottság átalánya ügyében. Budapest, 1914. április 20.

67 MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) Tk. 593/1915. Petz Gedeon, a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1915. május 18.

68 MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) Tk. 562/1916. Petz Gedeon, a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1916. június 20.

69 MDKL 23. doboz, 24. dosszié 69. csomó.

70 MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) Tk. 58/1916. Petz Gedeon, a középiskolai tanárképző intézet igazgatójának levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1916. október 25.

iránti rokonszenvének felkeltése.⁷¹ A VKM Eötvös előterjesztését elfogadta,⁷² amelynek eredményeként 1911 első felére elkészült az internátus új épülete. 1911. október 26-án felavatták a korabeli magyar politikai elit, valamint a francia konzul és az École Normale küldöttének részvételével az Alpár Ignác tervezte impozáns palotát, amely megjelenésével is hirdette fontos állami szerepét.⁷³ Ez utóbbit támasztja alá, hogy a Collegium szervezetét a kultuszárca rendezte az 1906/1907. tanévben több vezető tanár végleges kinevezésével.⁷⁴ Emellett a Franciaországgal való kapcsolatok erősítésével párhuzamosan bosnyák és török hallgatók képzésével akart magyarbarát értelmiséget nevelni az intézet falai között a minisztérium a Monarchia balkáni politikai törekvéseihez.⁷⁵

A világháború kitörése ezt a töretlen fejlődést jelentős mértékben visszavetette. Az érdemi munkavégzést hátráltatta, hogy a Collegium hallgatóinak jelentős része egyetemi társaikhoz hasonlóan bevonult a hadseregbe, emellett pedig a francia nyelvi lektorok is elhagyták az internátust 1914 augusztusának első felében.⁷⁶ A Collegium tanári karának ugyancsak több tagja teljesített frontszolgálatot, ezért a szakvezetést és a nyelvi lektorokat frissen végzett collegistákkal próbálta meg az igazgatóság pótolni. A nélkülözhetetlen szakvezető tanárok számára igyekezett felmentést kieszközölni a katonai szolgálat alól a VKM-nél.⁷⁷ Az internátusnak emellett szigorú költségvetési politikát kellett folytatnia, s lehetőség szerint takarékoskodnia kellett a működésére fordítható átalánnyal.

A háború miatt Eötvös Loránd már 1914 augusztusában kifejezte aggodalmát az intézet további sorsa iránt, tartott tőle ugyanis, hogy a Collegium épülete előbb-utóbb hadikórházzá vagy kaszárnyává fog átalakulni.⁷⁸ Félelmei hamarosan beigazolódtak, ugyanis az 1914/1915. tanévben 32 katonát szállásoltak el az internátusban 10 hónapra, majd az 1916. augusztusi román támadást követően 16 erdélyi család 68 tagja nyert szállást a Ménesi úton. Közülük többen még 1917 első hónapjaiban is az intézet vendéglátására voltak szorulva.⁷⁹ Jelenlétük nem okozott nagy megterhelést a Collegium számára, hiszen még így is sikerült a szigorúbb költségvetési irányszámokat tartania az igazgatóságnak. 1918 nyarán a tömeges szabadságolásokkal azonban az internátus költségvetése fenntarthatatlanná vált, és további póthitelek igénylése vált szükségessé. Akadozott a fűtéshez szükséges szén beszerzése, illetve az intézmény által nyújtott étkeztetés minősége is drasztikus mértékben visszaesett. Emiatt a frontról visszatérő collegisták a tanulmányi mun-

71 MDKL 88. doboz, 185/4. dosszié 23/1898. Eötvös Loránd curator levele Wlassics Gyula VKM-miniszternek a Collegium bővítése kapcsán. Budapest, 1898. április 22.

72 MDKL 88. doboz, 185/4. dosszié 25874/1898. A VKM V. ügyosztályának véleményezése az Eötvös Collegium tervszerű fejlesztéséről. Budapest, 1898. május 18.

73 GARAI 2016. 127.

74 MDKL 40. doboz, 71/3. dosszié 8769/1906. Lukács György VKM-miniszter levele Eötvös Loránd curatorhoz Mika Sándor, Hofmann Frigyes, Gyomlay Gyula végleges kinevezéséről. Budapest, 1906. február 21.

75 GARAI 2016. 135–136.

76 MDKL 50. doboz, 96/2. dosszié 98/1914. Bartoniek Géza igazgató felterjesztése a VKM-miniszterhez ellenséges országok alattvalóiról. Budapest, 1914. október 8.

77 MDKL 40. doboz, 70/8. dosszié 44/1918. Bartoniek Géza levele a VKM-miniszternek Huszti József katonai szolgálat alóli felmentése ügyében. Budapest, 1918. május 10.

78 MDKL 39. doboz, 65. dosszié Eötvös Loránd curator levele Bartoniek Géza igazgatóhoz. Schulterbach, 1914. augusztus 9.

79 MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 81/1918. Eötvös Loránd felterjesztése a VKM-miniszterhez 50.000 korona póthitelért. Budapest, 1918. november 17.

ka mellett idejük jelentős részét érendjük kiegészítésével töltötték.⁸⁰ Ez szükségszerűen eredményezte a tanulmányi fegyelem, illetve a Collegium sajátos belső munkarendjének felbomlását, amelynek visszafordítására számos javaslatot terjesztettek a növendékek az igazgatóság elé.⁸¹ Ezeket a törekvéseket hátráltatta a vesztes háború miatt kialakult közhangulat, illetve a turbulens politikai légkör, amely az intézet tagságát is megosztotta.⁸²

A tanárképzés intézményei a vesztes háborút követően

Az 1918-as nyári szabadságolások következtében tömegesen tértek haza a harcterekről a hadviselt hallgatók, akik így jelentős mértékben megerterhelték az egyetemi intézményeket. Tanulmányaik folytatását, illetve lezárását segítették elő a Hadviselt Középiskolai Tanárjelöltek Felügyelete alatt szervezett tanfolyamok. A tanfolyamok már 1919 februárjában⁸³ és márciusában⁸⁴ is működtek a költségelszámolások tanulságai szerint. A Tanácsköztársaság 1919. március 21-i létrejöttét követően a Közoktatásügyi Népbiztosság vette át a VKM ügykörét, így a tanárképzéshez kapcsolódó ügykezelést is.

A Népbiztosság elhatározta 1919 júniusában, hogy nyári tanfolyamot indít azon tanárjelölteknek, akik 1919 szeptemberében jogosultak voltak alap- vagy szakvizsgát teljesítésére a korábbi tanulmányi kedvezmények alapján, illetve azon korábbi teológiai és jogi hallgatók számára, akik legalább négy félévet hallgattak vagy négynél kevesebb félév mellett legalább két félévig frontszolgálatot láttak el. A tanfolyam szervezésével Méhes Gyula főgimnáziumi tanárt bízták meg. A Népbiztosság meghatározta a tanítandó tárgyakat, illetve a tanfolyam lebonyolítására felkért tanárokat is.⁸⁵ Közöttük több olyan személy volt, akiket az új politikai rendszer nevezett ki tanáru a budapesti tudományegyetem bölcsészkarára, s így a tanfolyam mellett az egyetemen és az átalakuló tanárképzésben is fontos szerepet játszottak. A tanfolyam elindulását hátráltatta, hogy az eredetileg tervezett 200 hallgató helyett 373-an iratkoztak be, emellett jónéhányan a felkért előadók közül nem vállalták a megbízatást, így az ideológiai képzés kulcsfontosságúnak vélt elemei (filozófia, a szocializmus története) oktató nélkül maradtak.⁸⁶ A tanulmányok 1919. június 30-tól augusztus 22-ig tartottak⁸⁷ a Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság és a bölcsészkar tantermeiben, az impériumváltással azonban végleg megszűntek. A tanári professzió eddi-

⁸⁰ GyÖRI 1960. 89–90.

⁸¹ MDKL 51. doboz, 98/2. dosszié 98/1918. Memorandum a Collegium igazgatójához a fegyelem megszilárdítása érdekében. Budapest, 1918. decembere.

⁸² FÉJA 1965. 20–21.

⁸³ MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 57722/1919. IV. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a kultusztárcához a Hadviselt Középiskolai Tanárjelöltek tanfolyamai költségelszámolását illetően. Budapest, 1919. március 7.

⁸⁴ MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 81.231/1919. IV. Méhes Gyula tanfolyamvezető levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. április 10.

⁸⁵ MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 151.606/1919. VI. 1. Középiskolai tanítójelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyama. A Közoktatásügyi Népbiztos levele a Magyarországi Tanítók Szakszervezetének. Budapest, 1919. június 11.

⁸⁶ MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 158120/1919. VI/I. Középiskolai tanárjelöltek nyári vizsgára előkészítő tanfolyamainak költségei. Méhes Gyula, a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyelete vezetőjének levele a Közoktatásügyi Népbiztossághoz. Budapest, 1919. július 6.

⁸⁷ MNL OL 85. doboz, 25. tétel (1920) 176112/1919. sz. XVI. B. VIII. 23. Méhes Gyula, a hadviselt középiskolai tanárjelöltek főfelügyelete vezetőjének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1919. szeptembere.

gi fejlődése szempontjából idegen elem volt, hogy a tervezetben ideológiai jellegű tárgyak is szerepeltek. Tehát az oktatásirányítás a szakértői elit autonómiájának felfüggesztésével nyíltan beavatkozott a szakértői elitcsoport addig kialakult előlépési rendszerébe, az új kinevezésekkel személyi összetételébe és a szakértői tudástartalom meghatározásába is.

Az új tanárság kiképzésének eredményesebbé tétele érdekében a tanárvizsgálat tartalmi és minősítési rendszere is átalakult a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. áprilisi rendeleteinek értelmében. Megszűntek a zárhelyi és a házi dolgozatok, a magyar nyelvi és irodalom vizsgarész a nem magyar szakosok számára, illetve a minősítés is háromfokozatúvá vált.⁸⁸ A tanárvizsgáló bizottságokba a hadviselt középiskolai tanárjelöltek tanfolyamaihoz hasonlóan az új politikai rendszer iránt lojálisnak mutakozó személyeket neveztek ki. Emellett pedig 1919. június 1-jén foglalta el hivatalát Balassa József, a tanárképző intézet új igazgatója, akinek a neve már a hadviselt tanárjelöltek számára indított felzárkóztató tanfolyamokon is felbukkant mint magyar nyelv és irodalom tanár.⁸⁹ Ezzel párhuzamosan a tanárképző intézet tanácsának korábbi tagjait felmentették a további szolgálat alól.⁹⁰

Balassa 1918 decemberében Imre Sándorral tárgyalta egy új tanárképzési intézményrendszer létrehozásáról, amelynek központi szervévé a Középiskolai Tanárképző Főiskola vált volna. 1919 nyarán történt kinevezése során el is kezdett dolgozni az intézmény létrehozásán, amelyet a tanárképző intézet átalakításával képzelt el. A tanárképzést le akarta választani a bölcsészkarról, s nagy gyakorlati tapasztalattal rendelkező középiskolai tanárok bevonásával képzelte el egy didaktikai, módszertani jellegű képzés megvalósítását. A főiskola mellett internátusokat hoztak volna létre, ennek érdekében 1919 nyarán az Eötvös Collegiumot mint tanárképző intézményt hozzácsatolták az új főiskolához. Az új intézet tanári kara a bölcsészeti tanárokkal minden félévben közös ülésen egyeztetett volna a tanárképzést érintő előadásokról.⁹¹ A Közoktatásügyi Népbiztosság tehát a középiskolai tanárképzés személyi, tartalmi, képesítési feltételei mellett annak szervezeti kereteit is jelentős mértékben át akarta formálni annak érdekében, hogy kultúrpolitikai-ideológiai céljait követő új típusú tanárságot képezzen ki.

Az Eötvös Collegium vezetése számára is hamar nyilvánvalóvá vált a középiskolai tanári professzió intézményes kereteinek átalakítása, illetve ennek fenyegető jellege az intézetre nézve. A Közoktatási Népbiztosság Diákszociális Ügyosztálya ugyanis körrendeletben kérte a fővárosi internátusok vezetőitől, hogy személyzetükről, képzésük jellegéről, a bentlakók szüleinek társadalmi helyzetéről tegyenek jelentést. Bartoniek Géza igazgató ennek csak részben tett eleget, felterjesztésében azt igyekezett sugallni, hogy szabad férőhely nem áll rendelkezésre új tagok számára.⁹² A Népbiztosság azonban az igazgató

⁸⁸ LADÁNYI 2008. 47.

⁸⁹ ELTE EL 15/b 4. iktatókönyv Tk. 243/1919. Balassa József igazgatói illetményének tárgyában. Budapest, 1919. május 31.

⁹⁰ ELTE EL 15/b 4. iktatókönyv Tk. 241/1919. Beöthy Zsolt, Finácz Ernő, Fröhlich Izidor, Békefi Remig, Mágócsy-Dietz Sándor, Pauer Imre, Pecz Vilmos tanácsstagok felmentése tárgyában. 1919. május 31.

⁹¹ MNL OL K 636. 49. doboz, 25. tétel (1919) Tk. 297/1918–1919. Balassa József jelentése a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tervéről és működéséről. Budapest, 1919. augusztus 11.

⁹² MDKL 50. doboz, 96/3. dosszié 42/1919. Bartoniek Géza jelentése a Közoktatásügyi Népbiztosság Diákszociális Ügyosztályához. Budapest, 1919. április 23.

jelentése ellenére 13 hadviselt tanárjelöltet utalt be önkényesen az internátusba, mellőzve a felvételi eljárást, amelynek kiírását egyébként megtiltotta.⁹³

A Collegiumban elhelyezett tanárjelöltek mellett az intézet belső szervezete is átalakult, hiszen a tanári kar tagjaiból bizalmi testület jött létre, emellett pedig a collegisták is választottak egy öttagú direktóriumot.⁹⁴ Igazán elkötelezett híve azonban viszonylag kevés volt az új politikai berendezkedésnek a tagok között. Ezért a Népbiztosság propagandaanyagokkal próbálta népszerűsíteni a proletárdiktatúrát a hallgatóság körében.⁹⁵ A nemzeti színű helyett vörös színű zászlók biztosításával kívántak a szimbólumok terén is nagyobb nyomatékot adni az internátus átalakításának.⁹⁶ Ez a törekvés a névhasználatban is kifejezésre jutott, mivel 1919 júniusától a Közoktatásügyi Népbiztosság a Collegiummal való érintkezése során több alkalommal a „Lenin Kollégium” elnevezést használta.⁹⁷ Végül azonban Balassa József terveinek megfelelően a Collegiumot összevonták a Középiskolai Tanárképző Főiskolával oly módon, hogy utóbbi megválaszthatta, hogy az internátus tanári karának mely tagjait alkalmazza saját működése során.⁹⁸ Ez az intézet de facto megszüntetését jelentette, amelynek végrehajtását lassították egyfelől a kommunista államhatalomban működő egykori collegisták, másfelől pedig a kaotikus közállapotok, illetve a diktatúra 1919. augusztus 1-jei megszűnése.⁹⁹

A Tanácsköztársaság megszűnésével azonban nem értek véget az internátus megpróbáltatásai. 1919 szeptemberének első felében az I. kerületi tartalékos tiszti zászlóalj-parancsnokság kért egy helyiséget a Collegium épületében, amelyet az igazgatóság teljesített. Novemberben azonban újabb helyiségeket foglaltak le karhatalmi feladatok ellátása céljából, amely jelentős mértékben hátráltatta a tudományos munka folytatását.¹⁰⁰ Emellett decemberben egy újabb tiszti különítmény jelent meg az épületben és kérte elszállásolását, amely arra kényszerítette Bartoniek igazgatót, hogy a VKM közbenjárást kérjen a Nemzeti Hadsereg Fővezéréseknél a Collegium helyiségeinek nélkülözhetelenné nyilvánításában.¹⁰¹

Az 1920 után létrejövő új politikai rendszer, amely az 1918–1919-es forradalmakkal szemben határozta meg magát, a tanárképzésben is jelentős változtatásokat hajtott végre. Az első intézkedések azt szolgálták, hogy a tanárképzés szervezeti, tartalmi keretei az

93 MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 119/1919. Bartoniek Géza jelentése a VKM-miniszterhez az elmaradt felvételi ügyében. Budapest, 1919. december 31.

94 GARAI 2016. 186–187.

95 MDKL 50. doboz, 96/3. dosszié A Közoktatásügyi Népbiztosság levele az Eötvös Collegium Igazgatóságához propagandaanyagok átvétele ügyében. Budapest, 1919. június 23.

96 MDKL 50. doboz, 96/3. dosszié Bartoniek Géza levele a Szociális Termelés népbiztosához az Eötvös Collegium zászlóinak beszolgáltatásáról. Budapest, 1919. április 26.

97 MDKL 88. doboz, 185/5. dosszié Bartoniek Géza feljegyzése a Lenin Kollégium névhasználatról. Budapest, 1919 júniusa; MDKL 88. doboz, 185/5. dosszié Mészáros Károly levele Bartoniek Gézához. Budapest, 1919. szeptember 12.

98 MDKL 50. doboz, 96/3. dosszié 159085/1919. VI. 1. sz. Lukács György közoktatásügyi népbiztos helyettes rendelete az Eötvös Collegium és a Középiskolai Tanárképző Főiskola összevonása tárgyában. Budapest, 1919. július 23.

99 GARAI 2016. 177–178.

100 MDKL 88. doboz, 185/4. dosszié 109/1919. Bartoniek Géza levele a Budapesti I. kerületi Tiszti Különítmény tek. Parancsnokságának. Budapest, 1919. december 10.

101 MDKL 50. doboz, 96/4. dosszié 5573/1919. Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezéréseknél igazolása Bartoniek Géza részére. Budapest, 1919. december 13.

1918. október 31-e előtti állapotokhoz térjenek vissza. Így a polgári forradalom, illetve a kommün időszaka alatt hozott intézkedések nagyobb részét – leszámítva a rendes, időszzerű személyi előléptetéseket – eltörölték. A VKM 1920. május 15-én kelt 104.291/1920. számú rendeletével biztosította a tanárvizsgáló bizottságok számára azt a jogot, hogy „(...) minden egyes tanárjelöltet oklevelének kiállítására illetőleg kiszolgáltatása előtt vizsgálatnak vesse alá s mérlegelje, vajjon az illető erkölcsi és magyar nemzeti szempontból méltó-e az ifjúság nevelésére és oktatására, s amennyiben akadna oly jelölt, aki a bizottság meggyőződése szerint e feltételeknek meg nem felel, az oklevél kiadását jelen rendeletemre való hivatkozással tagadja meg.”¹⁰² A rendelet tehát felhatalmazást adott arra, hogy a szaktudományos szempontok mellett a politikai magatartáshoz kötődően is megvonható legyen a képesítő bizonyítvány, vagy felfüggeszhető legyen a tanárvizsgálati folyamat. A budapesti tanárvizsgáló bizottság a felülvizsgálatok folyamán jobbra további feltételek teljesítéséhez kötötte a kommün időszakában tett államvizsgák vagy képesítő vizsgák utólagos elismerését, különösen azokban az ügyekben, ahol a jelöltek más professziókból kívántak átlépni a középiskolai tanári pályára.¹⁰³ Előfordult azonban olyan eset is, ahol a jelöltek tanárvizsgálati folyamatának felfüggesztését¹⁰⁴ vagy vizsgaeredményük semmisségét kifejezetten politikai magatartásukkal indokolták meg.¹⁰⁵ A későbbi intézkedések is problematikusnak tekinthetők a professzió autonómiája szempontjából, hiszen az 1920: XXV. törvény,¹⁰⁶ illetve az 1922–1924 között lejáratott B-listázások nyomán szűkült a középiskolai tanárság rekrutációs bázisa, illetve a hivatást gyakorlók köre is.¹⁰⁷

Emellett a professzió autonómiájára ugyancsak fenyegetést jelentett, hogy az 1921: LIII. törvény¹⁰⁸ nyomán az államhatalom támogatását élvező tornatanárok, akik kedvező helyzetüket felhasználva próbálták a középiskolai tanárképzés tartalmi kereteit átalakítani, azt szerették volna elérni, hogy a testnevelés váljon gimnáziumi főszakcsoporttá és így legyen társítható más gimnáziumi tárgyakkal.¹⁰⁹ Ez a javaslat a tanárképzés koncepcionális elemeit is súlyos kihívások elé állította, így mind a tanárvizsgáló bizottság, mind pedig a tanárképző intézet közösen tiltakoztak a javaslat ellen, amelynek eredményeként annyit sikerült elérniük, hogy a testnevelést csak harmadik felvehető szaktárgyként ismerték el, és kísérleti jelleggel a megreformált képzést az Eötvös Collegiumba helyezték volna át.¹¹⁰ A

¹⁰²MNL OL K 636 248. doboz, 30. tétel (1927) 104.291/1920. VKM rendelet a tanárvizsgálatok felülvizsgálásáról. Budapest, 1920. május 15. Idézi: 64474/1924. IV. A VKM IV. ügyosztálya Balda Béla oklevelének kiadása ügyében írott előterjesztése. Budapest, 1924. március 22.

¹⁰³MNL OL K 636 85. doboz, 25. tétel (1920) 369/1920. Beöthy Zsolt, a tanárvizsgáló bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez Kmety István ügyében. Budapest, 1920. február 2.

¹⁰⁴MNL OL K 636 164. doboz, 31. tétel (1923) Tv. 1034/1921–1922. Melich János, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez Haller Hedvig tanárjelölt ügyében. Budapest, 1922. június 9.

¹⁰⁵MNL OL K 636 248. doboz, 30. tétel (1927) Tv. 1635/1923–1924. Szinnyei József, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele Balda Béla ügyében. Budapest, 1924. június 22.

¹⁰⁶1920. évi XXV. tc. A tudományegyetemre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.

¹⁰⁷KARÁDY 2012. 184.; GYURGYÁK 2001. 117–119.

¹⁰⁸1921: LIII. tc. A testnevelésről.

¹⁰⁹MNL OL K 636 163. doboz, 27. tétel (1923) 1163/1922. Ábudi Zoltán, az Országos Testnevelési Tanács ügyvezető társelnök helyettesének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1922. július 8.

¹¹⁰MNL OL K 636 163. doboz, 27. tétel (1923) Jegyzőkönyv 1923. július 11-én a nemzetgyűlési háznagyi hivatalban a VKM 59550 IV. ü. o. sz. rendelete alapján kiküldött vegyes bizottság üléséről a tornatanárképzés reformja ügyében.

tanárképzés professziós szervei tehát nem tudták meggyőzni tartalmi kérdésekre koncentráló érvelésükkel a politikai döntéshozókat. A professziós tudástartalomba való beavatkozás végül a tanárképzés intézményei közötti nézetkülönbségnek köszönhetően hiúsult meg. Bartoniek Géza ugyanis tiltakozott a tornatanárképzés Eötvös Collegiumba való elhelyezése ellen,¹¹¹ így az intézet új curatora, Teleki Pál is a tervezet megvalósítása ellen foglalt állást.¹¹² Közéleti súlya mind a tanárképzés tartalmi integritásának, mind pedig az Eötvös Collegium képzésének intaktsága szempontjából fontosnak bizonyult.

A tanárképzés intézményeinek működését a politikai átalakulásból fakadó kihívások mellett a hagyományosan meglévő problémák is nehezítették. A krónikus alulfinanszírozottságot tovább súlyosbította a háború után jelentkező infláció, amely mind a tanárvizsgáló bizottság, mind a tanárképző intézet működését nehezítette.¹¹³ Ennek következtében ismét felmerült 1922¹¹⁴ és 1924 között¹¹⁵ a tanárvizsgálati díjak szabályozásának a kérdése. A beadványokban a korábbiakhoz hasonló módon ismét a társprofessziók magasabb szigorlati és vizsgálati díjaira hivatkozott a bizottság, illetve megszerezte a vidéki társ-szervezetek támogatását is, akik hasonló tartalmú felterjesztésekkel igyekeztek meggyőzni a VKM-t a tanárvizsgálati díjak emeléséről.¹¹⁶ A tanárvizsgáló bizottságok nehéz helyzetét fokozta, hogy a hallgatók számának megemelkedésével arányosan nőtt az elintézendő ügyek mennyisége is, amely az egyébként is forráshiánnyal küzdő szerv működőképességét tette próbára. A bizottság adminisztratív személyzete és előljárói gyakran a hivatali időn túl minden díjazás nélkül végezték a felgyülemlett adminisztratív munkák feldolgozását, hogy a működőképességet meg tudják őrizni.¹¹⁷

A tanárképző intézetet az infláció két módon is érintette: egyfelől értéktelenné váltak a tanárképző intézeti előadásokat tartó tanárok illetményei, másfelől pedig a tanárképző intézet ösztöndíjas hallgatóinak juttatása is. Utóbbi tekintetében beszédes adat, hogy amíg 1922/1923. tanévben az évi 2000 koronát tartalmazó 18 ösztöndíjas helyből 8 hely volt betöltve,¹¹⁸ addig az 1924/1925. tanévre az időközben 5000 koronára emelt összegű

¹¹¹MNL OL K 636 163. doboz, 27. tétel (1923) 183/1923. Bartoniek Géza levele Teleki Pál curatornak a tornatanárképzés ügyében. Budapest, 1923. november 8.

¹¹²MNL OL K 636 163. doboz, 27. tétel (1923) 183/1923. – 5. cur. sz. Teleki Pál curátor felterjesztése a VKM-miniszterhez. Budapest, 1923. novembere.

¹¹³MNL OL K 636 183. doboz, 30. tétel (1924) 347/1920–1921. Melich János, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez pótátalány megállapítása, illetve kiutalása tárgyában. Budapest, 1920. november 28.

¹¹⁴MNL OL K 636 182. doboz, 30. tétel (1924) Tv. 259/1922–1923. Melich János, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnökének javaslata a tanárvizsgálati díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1922. október 23.

¹¹⁵MNL OL K 636 182. doboz, 30. tétel (1924) Tv. 910/1923–1924. Melich János, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnökének javaslata a VKM-miniszterhez a tanárvizsgálati díjak felemelése tárgyában. Budapest, 1924. január 26.

¹¹⁶MNL OL K 636 182. doboz, 30. tétel (1924) 102/1923. sz. Láng Nándor, a debreceni m. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság elnökének levele a VKM-miniszterhez. Debrecen, 1923. május 15.

¹¹⁷MNL OL K 636 182. doboz, 30. tétel (1924) Tv. 1268/1923–1924. Melich János, a budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság ügyvezető alelnökének levele a VKM-miniszterhez. Budapest, 1924. március 29.

¹¹⁸MNL OL K 636 164. doboz, 30. tétel (1923) Tk. 229/1923. Petz Gedeon, a tanárképző intézeti igazgatójának jelentése az 1922/1923. tanévről. Budapest, 1923. június 30.

ösztöndíj perspektívája már csak egy hallgató számára tűnt vonzónak.¹¹⁹ Az intézet vezetését a VKM 1920. október 5-i 110.614/1920. számú rendelete erősítette meg hivatalában, ugyanakkor 1924-ben két jelentős változás is történt ebben a tekintetben. Békefi Remig, zirci apát halálát követően a VKM nem töltötte be az intézet elnöki tisztségét a tanárképzés közelgő reformjára való tekintettel, amely a tanárképző intézet szervezetét is megváltoztatta. Emellett pedig Wittmann Ferenc, a korábbi igazgatóhelyettes lemondott tisztségéről, helyét pedig Melich János vette át, aki egyúttal megtartotta ügyvezető alelnöki funkcióját a tanárvizsgáló bizottságban is. Így a tanárképzés, illetve a tanárképzés tanulmányi ügyeit centralizálta a minisztérium.¹²⁰

A tanárképzés intézményrendszerének központosítása, az Eötvös Collegium betagozódása az új rendszerbe

A centralizáció egy hosszabb reformfolyamat eredménye volt, amely magában foglalta a tanárképző intézet, illetve a tanárvizsgálati szabályzat megújítását is.¹²¹ Utóbbi munkálatai 1920-ban kezdődtek meg a budapesti tanárvizsgáló bizottság felügyeletével és az első szakasza 1923-ra zárult le. Az új szabályzat 29 ponton tartalmazott a bizottság kimutatásai szerint változást a régi szabályzathoz képest. A VKM IV. ügyosztálya azonban a szabályzat átdolgozása kapcsán megjegyezte, hogy érdemes volna a bizottságok neveiben az „országos” jelzőt „állami”-ra változtatni.¹²² Az állami ellenőrzés és befolyás erősödését a professzió intézményei felett azonban a névhasználat mellett jelezték az 1924-es új középiskolai törvény előkészületei is, amelyek az addig kialakult tanárképzési intézményrendszer egyes elemei közötti kapcsolatokat jelentősen átrendezték.

Az Eötvös Collegium vezetése is érzékelte az állami befolyás növekedését az 1920-as évek felében a tanárképzés intézményrendszere felett. Jóllehet a Collegium vezetését 1918–1919 folyamán több póthittel segítette ki a minisztérium pénzügyi stabilitásának fenntartásához, ám 1920 júniusában gazdasági ellenőrököt rendelt ki a VKM az intézethez, akik elszámolási hiányt mutattak ki. Noha a hiány forrását az igazgatóság megnyugtatóan tisztázta, az internátus és felügyeleti szerve közötti kapcsolat végletesen megváltozott.¹²³ Ennek egyik jele volt, hogy Bartoniek igazgató nem hívta meg a Collegium 25 éves fennállása alkalmából tartott hálaadó istentiszteletre a VKM-minisztert.¹²⁴ Bartonieket részben ennek is köszönhetően a VKM 1921. június 9-én váratlanul nyugalomba helyezte.¹²⁵

¹¹⁹MNL OL K 636 227. doboz, 31. tétel (1926) Tk. 233/1924. Petz Gedeon tanárképző intézeti igazgató levele a VKM-miniszterhez Morvai Gyula ösztöndíjának ügyében. Budapest, 1924. június 19.

¹²⁰MNL OL K 636 183. doboz, 30. tétel (1924) 67532/1924. IV. ü. o. június 30. A budapesti tanárképző intézet igazgatója dr. Wittmann Ferenc igazgató helyettes lemondása és Melich János kinevezése ügyében.

¹²¹A tanárképzés reformját Kornis Gyula, e folyamatok egyik szellemi atyja az egész középfokú oktatási rendszer megújításának egyik előfeltételeként látta. KORNIS 1928. 101.; SZABÓ 2017. 89–90.

¹²²MNL OL K 636 197. doboz, 30. tétel (1925) 121907/1923. IV. ü. o. augusztus hó. A Budapesti Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnöksége: A tanárvizsgálatokra vonatkozó „Szabályzat” módosítása tárgyában. A VKM IV. ügyosztályának véleményezése. Budapest, 1924. augusztusa.

¹²³GARAI 2016. 178–179.

¹²⁴MNL OL K 592 143. csomó, 18. tétel (1920) 64/1920. Bartoniek Géza jelentése a Bárány Eötvös József Collegium 25. tanévével kapcsolatos ünnepségekkel kapcsolatosan. Budapest, 1920. július 9.

¹²⁵MDKL 38. doboz, 63. dosszié 6792/1921. Vass József VKM-miniszter levele Bartoniek Gézának nyugdíjazásáról. Budapest, 1921. június 9.

A kapcsolatokat a mélypontról az intézet curatora, Teleki Pál mozdította el, akit még miniszterelnöki hivatali ideje alatt kért fel a VKM IV. ügyosztálya a Collegium curatorságának ellátására.¹²⁶ Teleki az intézet zavartalan működésének fenntartásában volt érdekelt, így elérte, hogy Bartoniek előbb ideiglenesen, majd 1922 augusztusától véglegesen kinevezést nyerjen az intézet élére.¹²⁷ Az új curátort ugyanez a szempont vezette a tornatanárok képzésének reformjához kapcsolódóan előállt nézeteltérés rendezésében, illetve akkor is, amikor 1921-ben megújította az internátus szervezeti szabályzatát, valamint a személyi kinevezésekhez kapcsolatos javaslattételt és előterjesztési jogot a minisztérium felé saját hatáskörébe utalta.¹²⁸ Kultúrpolitikai befolyásának köszönhetően a Collegium külföldi kapcsolatainak helyreállításában és bővítésében is szerepet játszott egy olasz lektor 1922-es meghívásával.¹²⁹

Az intézetben folyó tanulmányi munka azonban csak az 1920-as évek második felére érte el a békebeli nívót. A háborús időszak középiskolai oktatásának színvonalcsökkenése és a háborús évfolyamok feltorlódása 1927-ben érezte utoljára hatását a Collegium képzésében. Teleki ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy az intézet vezetésében lezajló generációváltást összekapcsolja a tanulmányi fegyelem helyreállításával és a képzési célok (tudósképzés) megújításával. Tanulmányi reformjai, a tanárképző intézettel, illetve a tanárvizsgáló bizottsággal folytatott egyeztetései nyomán beillesztette a Collegiumot az 1924: XXVII. törvény¹³⁰ által megalkotott új tanárképzési intézményi struktúrába.¹³¹

Zárógondolatok

A tanárképzés intézményrendszerének 1914–1924 közötti áttekintése során jelen munka a professzionalizáció fogalmát felhasználva értelmezte az intézmény egyes szereplői között és felettes hatóságokkal, a VKM-el való kapcsolatuk változásait.

E viszonyrendszert 1918-ig leginkább az állam bürokratikus szabályzóeszközei által biztosított keretek között a kooperáció jellemezte. Azaz a VKM a tanárképzés szakértői elitjének aktív közreműködésével szabályozta a tanárképzést érintő szervezeti, tartalmi kérdéseket, jóllehet a finansiális feltételeket működésükhöz más professziókkal összehasonlítva meglehetősen szűkre szabta. Az alulfinanszírozottsághoz társult a hallgatók tömegeit kevésbé kezelni képes intézményrendszer, valamint a reformok szinte elviselhetetlen bürokratikus terhe az első világháborút követően.

Emellett 1918 után az állam és a tanárképző intézmények közötti kapcsolat is aszimmetrikussá vált, hiszen a forradalmak során ideológiai szempontok mentén alakultak át a

¹²⁶MNL OL K 636 49. doboz, 25. tétel (1919) 191.327/1920. IV.a. A VKM IV. ügyosztályának jelentése az Eötvös Collegium curatorságáról, Bartoniek Géza ideiglenes megbízásáról a curatorri teendőkkal. Budapest, 1920. május 17.

¹²⁷GARAI 2016. 163.

¹²⁸MDKL 50. doboz, 95/3. dosszié 88/1921 – 4 Cur. sz. Teleki Pál felterjesztése a VKM-miniszterhez a megújított szervezeti szabályzat ügyében. Budapest, 1921. július 18.

¹²⁹MDKL 47. doboz, 84/b/4. dosszié 168/1922. Bartoniek Géza felterjesztése a VKM-miniszterhez Italo Siciliano szerződötetése ügyében. Budapest, 1922. október 25.

¹³⁰1924: XXVII. tc. *A középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről.*

¹³¹MNL OL K 636 303. doboz, 26. tétel (1928) 88200/1926. IV. ü. o. november 27. Intézkedés a Báró Eötvös Collegium tanárjelölt tagjai részére az 1924: XXVII. tc. követelményei alól adandó korlátozás tárgyában. Budapest, 1926. november 27.

professziós képzés tartalmi keretei, valamint a szakértői elit személyi állománya. Az állami túlhatalom jelensége a professzió működésében 1919 után sem múlt el nyomtalanul. Jóllehet a VKM a tanárképzés reformfolyamatát a szakértői elitcsoportokra támaszkodva végezte akár a tanárvizsgálati szabályzat, akár az *1924: XXVII. törvény* esetében, az állami befolyás a professzióba való belépés ellenőrzése, a szakértői képzés ideológiai meghatározottsága mellett szimbolikus téren is (elnevezés) érvényesült.

A Báró Eötvös József Collegium a tudós tanárság koncepciója mentén létrehozott internátusként részét képezte a tanárképzés intézményrendszerének. Működése során a mindenkori államhatalom kitüntetett szerepet szánt neki a középiskolai tanárok képzésében, amely kifejezést nyert a különböző politikai rendszerek internátust érintő intézkedéseiben. Ezek némelyike szimbolikus jellegű volt, amely csak a névhasználatban volt tetten érhető, vagy legfőbb felügyelője személyének kiválasztásában, míg mások az intézet belső életére, képzési rendszerére is befolyást gyakoroltak. Történelmi emlékhelyként így nem csupán egykori növendékeinek teljesítményét, tudományos eredményeit vagy a Monarchia időszakában keletkezett tanárképzési koncepciót intézményesíti működése során a jelen kor számára, hanem magában foglalja „emlékezeti réteggént” az 1949 előtti tanárképzési intézményrendszer működésének sajátosságait is. A Collegium a tanárképzés más intézményeivel való érintkezése történetén keresztül betekintést enged az oktatási rendszert érintő kihívásokba, amelyek a 20. századi turbulens politikai változások eredményeként gyakran épp az államhatalom felől érkeztek.

RÖVIDÍTÉSEK

VKM Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MDKL Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár
23. doboz. 24. Zemplén Győző személyi anyagai.
dosszié. 69. csomó
38. doboz Bartoniek Géza személyi anyagai.
63. dosszié
39. doboz Eötvös Loránd levelei Bartoniek Géza részére.
65. dosszié
40. doboz Huszti József személyi anyagai.
70/8. dosszié
40. doboz Mika Sándor személyi anyagai.
71/3. dosszié
47. doboz Olasz nyelvi tanárok anyagai.
84/b/4. dosszié
50. doboz A Báró Eötvös József Collegium vezetésére és oktatására vonatkozó iratanyagok, 1895–1945.
95/1–4. dosszié
50. doboz A Báró Eötvös József Collegium szervezeti szabályzata. Házi tanulmányi és könyvtári rendje. 1895; 1923.
95/a. dosszié

50. doboz VKM-miniszterhez felterjesztések és miniszteri rendeletek,
96/1–6. dosszié 1895–1945.
51. doboz Fegyelmi ügyek, lopások a Collegiumban, 1895–1949.
98/2. dosszié
88. doboz 185/ Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti történetére vonatkozó
1–4. dosszié iratanyagok.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
K 592 VKM Középiskolai ügyosztály ügyei 1919–1944.
143. csomó, 18. Az Eötvös Collegium ügyei 1919–1920.
tétel (1920)
K 636 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Egyetemek, főiskolák és
tudományos intézetek (1919–1944).
49. doboz, 25. Az Eötvös József Collegium ügyei 1918–1919-ben.
tétel (1919)
85. doboz, 25. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság és Eötvös József Collegium
tétel (1920) ügyei, 1920.
163. doboz, 27. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1923.
tétel (1923)
164. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1923.
tétel (1923)
182. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1924.
tétel (1924)
183. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1924.
tétel (1924)
197. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1925.
tétel (1925)
198. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1925.
tétel (1925)
227. doboz, 31. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1927.
tétel (1926)
248. doboz, 30. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1927.
tétel (1927)
- 303 doboz, 26. Tanárképző intézetek ügyei. Tanárvizsgáló Bizottság ügyei, 1928.
tétel (1928)
- ELTE EL Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltár
15/b Középiskolai Tanárképző Intézet, a Középiskolai Tanárképző
Intézet vezetőségének iratai.
1. doboz 1–10. A Középiskolai Tanárképző Intézet vezetőségének iratai 1870–
dosszié 1929/1930.
4. iktatókönyv A budapesti Országos Középiskolai Tanárképző Intézet ügyei,
1906–1921.

IRODALOM

- BARTAL 1873 BARTAL Antal: A Pesti m. Kir. tudomány-egyetem bölcsészeti kara mellett közélettanodai tanárjelöltek számára felállított állami tanárképezdének története. In: *A M. Kir. Közélettanodai Tanárképezde értesítője az 1870/1871–1872/1873. évi időszakról*. Szerk. BARTAL Antal. Pest, 1873. 3–21.
- BARTHA 2009 BARTHA Eszter: A társadalmi osztályok pszichológiája. Kollektív tudat, szükségletek és az osztályfogalom Maurice Halbwachs munkájában. *Fordulat* 2. (2009):5. 128–156.
- BEÖTHY 1894 BEÖTHY Zsolt: *Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez. Az egyetemi seminariumok. Ösztöndíjak és ellátás. A tanárképző-intézet átalakítása*. Budapest, 1894.
- FÉJA 1965 FÉJA Géza: *Szabadcsapat. Életregény*. Budapest, 1965.
- FRIEDSON 1984 FRIEDSON, E.: Are professions necessary? In: *The authority of experts. Studies in history and theory*. Ed. HASKELL, T. L. Bloomington, 1984. 3–27.
- GARAI 2016 GARAI Imre: *A tanári elitképzés műhelye. A Bárány Eötvös József Collegium története 1895–1950*. Budapest, 2016.
- GARAI [é. n.] GARAI Imre: *Tanárképzés a Gellért-hegy déli oldalán egykor és ma*. (<http://honlap.eotvos.elte.hu/fooldal/tortenet/>) [2018.01.13.]
- GARAI–NÉMETH 2018 GARAI, Imre – NÉMETH, András: Construction of the national state and the institutionalization processes of the modern Hungarian secondary school teacher training system. *Espacio, Tiempo y Educación*, 5. (2018):1. 219–232.
- GYÖRI 1960 GYÖRI Dezső: *A nagy érettségi. Regényes visszaemlékezések*. Budapest, 1960.
- GYURGYÁK 2011 GYURGYÁK János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmétörténet*. Budapest, 2001.
- HEIDENREICH 1999 HEIDENREICH, M.: Berufskonstruktion und Professionalisierung. Erträgen soziologischer Forschung In: *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozeß*. Hrsg. APEL, H. J. – HORN, K.-P. – LUNDGREEN, P. et alii. Bad Heilbrunn, 1999. 35–58.
- JEISMANN 1999 JEISMANN, K-E.: Zur Professionalisierung der Gymnasiallehrer in 19. Jahrhundert. In: *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozeß*. Hrsg. APEL, H. J. – HORN, K.-P. – LUNDGREEN, P. et alii. Bad Heilbrunn, 1999. 59–79.
- KARÁDY 2012 KARÁDY Viktor: *Allogén elitek a modern magyar nemzetállamban. Történelmi-szociológiai tanulmányok*. [Budapest], 2012.
- KÁRMÁN 1895 KÁRMÁN Mór: *A tanárképzés és az egyetemi oktatás. Pedagógiai tanulmány*. Budapest, 1895.
- KELLER 2010 KELLER Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban*. Budapest, 2010.

- KÉRI 2001 KÉRI Katalin: *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Budapest, 2001. (Kutatás-módszertani Kiskönyvtár)
- KISS 1987 KISS Istvánné: *A Trefort utcai „minta”. Az ELTE Ságvári Endre Gyakorlóiskola története*. Budapest, 1987.
- KORNIS 1928 KORNIS Gyula: Középiskoláink reformja és a főiskolák. In: *Kultúra és politika. Tanulmányok*. Szerk. KORNIS Gyula. Budapest, 1928. 91–103.
- KÓSA 1995 KÓSA László: Dokumentumok az Eötvös József Collegium történetéből. In: *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből*. Szerk. KÓSA László. Budapest, 1995. 155–231.
- KÖVÉR 2006 KÖVÉR György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Szerk. GYÁNI Gábor – KÖVÉR György. Budapest, 2006. 11–186.
- LADÁNYI 2008 LADÁNYI Andor: *A középiskolai tanárképzés története*. Budapest, 2008.
- LARSON 1977 LARSON, M. S.: *The rise of professionalism. A sociological study*. Berkeley – Los Angeles – London, 1977.
- LUNDGREEN 1999 LUNDGREEN, P.: Berufskonstruktion und Professionalisierung in historischer Perspektive. In: *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozess*. Hrsg. APEL, H. J. – HORN, K.-P. – LUNDGREEN, P. et alii. Bad Heilbrunn, 1999. 19–34.
- MCCLELLAND 1991 MCCLELLAND, C. E.: *The German experience of professionalization. Modern learned professions and their organizations from the early nineteenth century to the Hitler era*. Cambridge – New York – Sydney, 1991.
- NAGY 1992 NAGY Péter Tibor: *Az oktatásügy második államosítása*. Budapest, 1992.
- NÉMETH 2005a NÉMETH András: *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Budapest, 2005.
- NÉMETH 2005b NÉMETH András: A magyar pedagógus professzió kialakulásának előtörténete. A 18. században és a 19. század első felében. *Pedagógusképzés*, 32. (2005):1. 17–32.
- NÉMETH 2012 NÉMETH András: *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945*. Budapest, 2012. (https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32150/pedagoguskepzes-nemeth2011_korr1_120124_JAV.pdf?sequence=1&isAllowed=y) [2018.01.15.]
- NORA 2009 NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Szerk. K. HORVÁTH Zsolt. Budapest, 2009.

- OROSZ [é. n.] OROSZ Gábor: *A debreceni Országos Magyar királyi Középiskolai Tanárképző Intézet*. Debrecen, [Sine anno]. Kézirat.
- ROMSICS 2011 ROMSICS Ignác: *Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest, 2011.
- RUANE 1994 RUANE, C.: *Gender, class and the professionalization of Russian city teachers, 1860–1914*. Pittsburgh – London, 1994.
- PUKÁNSZKY 2013 PUKÁNSZKY Béla: A tanárképző intézet szerepének alakulása a magyarországi tanárképzés történetében. *Pedagógusképzés*, 39–40. (2013):10–11. 73–91.
- SZABOLCS 2011 SZABOLCS Éva: Deduktív (Analitikus) jellegű kutatások. In: *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*. Szerk. FALUS Iván et al. Budapest, 2011. 84–94.
- SZABÓ 2017 SZABÓ Zoltán András: *A trifurkáló fiúközépiskola-rendszer kialakulása Magyarországon (1921–1924)*. PhD-disszertáció. Budapest, 2017. (http://ppk.elte.hu/file/szabo_zoltan_andras_disszertaci.pdf) [2018.02.05.]
- SZERVEZETI SZABÁLYZAT 1899 *A budapesti m. kir. középiskolai tanárképző-intézet Szervezeti Szabályzata. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1899. évi 38640. számú rendeletével*. Budapest, 1899.
- WHITE 2006 WHITE, H.: Metatörténelem. A 19. századi Európa történelmi képzelőereje. In: *Történelem-elmélet*. II. kötet. Szerk. GYURGYÁK János – KISANTAL Tamás. Budapest, 2006. 863–898.

Changes of secondary teacher training system in the Hungarian capital during the Great War and in the time period afterwards

by Imre Garai

(Summary)

In my paper, I examined the secondary teacher training system at the University of Budapest between 1914 and 1924. My research is a qualitative examination, in which during the synthesis of the hermeneutical document analysis of archival sources and content analysis of secondary literature I used the theory of professionalization to interpret the data gained from sources. Furthermore, I also acquired the Maurice Halbwachs and Pierre Nora created and implemented recollection, national tradition and places of memory (*lieux de mémoire*) notions to explore the “recollection layers” of Eötvös Collegium as a national historical site.

The main result of this paper is the summary of the relationship between the Ministry of Religion and Public Education and the institutions of secondary teacher training (Secondary Teacher Training Institution, Secondary Teacher Examination Committee and Baron Eötvös József Collegium). Till 1918, this relationship was based on cooperation within the framework of bureaucratic regulation tools of the state. The ministry regulated the affairs of secondary teacher training (content and organization of the teacher training system) with the active participation of the professional elite. Nevertheless, the financial conditions of the teacher training system were very limited in comparison with other professions. Furthermore, the institutional system of teacher training was overburdened by the combination of lack of financial support and the high inflation ratio, incapability of handling with the influx of admitted students after the war and reforms of the early 1920s.

Moreover, the relationship between the state and teacher training instructions became asymmetric after 1918 as a result of ideological transformation of professional training. Political changes also affected the staff of the professionals. The overrepresentation of state power did not fade away after 1919. Although the Ministry of Religion and Public Education relied on the suggestions of professional elite during the revision of Teacher Examination Codex and the formulation of new secondary teacher training law, the state wanted to have a direct influence over admission of students, ideological determination of professional training and even in symbolical issues.

The Baron Eötvös József Collegium was part of the secondary teacher training system as an institution, which was founded on the principle of ‘scholar teacher’. The Collegium was reckoned as an important secondary teacher training institute, which was expressed by the fact that direct regulations of different political systems affected the operation of the institute on regular basis. Some of these measures were symbolic, for instance the nomination of the supreme leader of the Collegium, but others intruded into the inner life of the boarding school and influenced the training system of the institute. As a historical memorial site, it refers not only to recollection of the scientific achievements of former members or teacher training conception of the area of the Austro-Hungarian Monarchy but it also has a reference to the Hungarian secondary teacher training system before 1949. This reference is an additional “recollection layer” which enables researchers to explore the challenges of the operation of the teacher training system. Tellingly, these challenges were often results of turbulent political changes.